

Tilburg,

tijdschrift voor geschiedenis,
monumenten en cultuur
Verschijnt drie maal per jaar.

Jaargang 12, nr. 1
maart 1994

Uitgave

Stichting tot Behoud van
Tilburgs Cultuurgoed
K.v.K.: S 096029 • ISSN: 0168-8936

Redactie

Henk van Doremalen
Ronald Peeters

Vormgeving

Ronald Peeters
Bart Gladdines

Stukken voor de redactie
te zenden aan
redactiesecretariaat
t.a.v.

Ronald Peeters
Montfortanenlaan 96
5042 CX Tilburg.

Abonnementen

Jaarabonnement
f 27,50
instellingen en bedrijven
f 32,50

Losse nummers
verkrijgbaar in de
boekhandel (f 8,50).

Abonneren door
overmaking op de
rekening van de Stichting
tot Behoud van Tilburgs
Cultuurgoed,
Beeklaan 57,
5032 AB Tilburg.

Gironummer 5625554
AMRO-bank rek.nr.
42.81.63.343
onder vermelding van
'abonnement 1994'

Foto's

Indien niet anders vermeld:
Fotocollectie van
het Gemeentearchief Tilburg.
Omslagfoto: Presentator
Rob van Gestel tijdens
'Tilburg Literair I' in 1992

Opmaak en druk
Drukkerij-Uitgeverij
H. Gianotten B.V., Tilburg

Introductie

Tilburg Literair II

De eerste keer dat *Tilburg Literair* plaatsvond, was op 28 maart 1992. Samen met de doop van het boek *De Paap van Gramschap, vier eeuwen schrijven en drukken in Tilburg* van Ronald Peeters werd met deze manifestatie de opening van het nieuwe onderkomen van de Openbare Bibliotheek op het Koningsplein gevierd. Daar vond het evenement ook plaats, in de kantine, die helaas achteraf niet zo geschikt bleek voor dergelijke initiatieven. Maar liefst negen in Tilburg wonende auteurs gaven toen acte de présence: Fred La Haye, Berry van Oudheusden, Jaap Houdijk, Ed Schilders, Wim Voermans, Ko de Laat, Jace van de Ven, Jasper Mikkers en Cees Verraak. De vijf laatsten zijn ditmaal weer van de partij, met de aantekening dat Wim Voermans nu de presentatie verzorgt. Overigens traden er in 1992 eigenlijk tien op, daar Grand Old Man Jan Naaijken, helemaal overgekomen uit Hilvarenbeek, zich niet onbetuigd liet.

Bij de muzikale entr'acte zien we nog een bekende terug: *Henk Koekkoek*, gevierd jazzmuzikant, die wederom met enkele muzikale bentgenoten zal aantreden.

Zeven schrijvers treden tijdens *Tilburg Literair II* voor het voetlicht, drie andere namen betekent dit dus. Dat zijn Hilde de Bresser, Ria Lhermitte en Cees van Roosmalen. Laatstgenoemde zal door zijn ziekte niet zelf op kunnen treden, dat doet Albert Gielen voor hem. Bio- en bibliografische gegevens van de betreffende schrijvers, tevens het programma van de avond, treft de lezer achterin aan.

Twee jaar geleden kwam zoals gezegd *De Paap van Gramschap* uit (spreekstalmeester Rob van Gestel toen: 'een soort Wehkamp waarin je van alles kunt vinden wat literair is in Tilburg'), nu verschijnt tijdens de tweede versie van *Tilburg Literair* deze special van het tijdschrift *Tilburg*, waarin diverse onderwerpen over het literaire Tilburg aan bod komen. De bezoeker krijgt het bij zijn entree aangeboden. Ik mag wensen dat zo'n begeleidende publikatie een vast onderdeel wordt bij de nu geboren traditie *Tilburg Literair*.

Ten slotte wil ik de Gemeente Tilburg, Stichting J.H. Leopold en Stichting tot Behoud van Tilburgs Cultuurgoed voor hun respectieve bijdragen bedanken. Hun steun was onontbeerlijk.

Cees van Raak

.....

Inhoud

- 2 **Cees van Raak:** *Introductie Tilburg Literair II*
- 3 **Lauran Toorians:** *Kleine personen in Tilburg*
- 6 **Jace van de Ven:** *Monumentje voor Joseph Hollander*
- 8 **Ronald Peeters:** *Tilburgse boekencuriosa*
- 15 **Cees van Raak:** *Tymen Trolsky, het leven van een pseudoniem*
- 18 **Henk van Doremalen:** *De angst voor 'minder geschikte' lectuur*
- 22 **Annemarie Quispel:** *Stichting J.H. Leopold*
- 24 *Programma Tilburg Literair II*
- 24 *Bio- en bibliografische gegevens*
- 25 *Tilburg kort*

Tilburgse boekencuriosa

Ronald Peeters*

*Ronald Peeters (1953) is als hoofd dienstverlening en plaatsvervangend gemeentearchivaris werkzaam bij het Tilburgse Gemeentearchief. Vanaf 1970 publiceerde hij vele tientallen artikelen en boeken op lokaal-historisch gebied.

Toen mijn boek *De Paap van Gramschap. Vier eeuwen schrijven en drukken in Tilburg* in 1992 uitkwam, wist ik dat dit maar een momentopname kon zijn.¹ Zo gaat dat met encyclopedische werken. Er komen altijd supplementen. Zeker als je biografische lemmata opneemt van nog levende auteurs. Deze blijven immers steeds maar produceren. Een aantal merkwaardigheden en met name oude gegevens over boeken die ik sinds mijn publikatie heb gevonden, worden in deze bijdrage behandeld.

Recent verscheen bij Jan van Laarhoven Boeken B.V. in een oplage van 750 exemplaren een Tilburgs literair relatiegeschenk. Neerlandicus en bekend publicist (onder andere van de 25 delen tellende serie *Spectrum van de Nederlandse letterkunde* in samenwerking met zijn echtgenote dr. N. Rogier) dr. Marcel C.A. van der Heijden, stelde in opdracht van Van Laarhoven een bloemlezing samen onder de titel *Lys Sint Mourel en andere Tilburgse schatten. Tilburg in het werk van enkele schrijvers*.² Daarin worden de avonturen van Lys Sint Mourel, werkzaam in een Tilburgse herberg in de zeventiende eeuw, uit de doeken gedaan. De overige hoofdstukken zijn fragmenten uit de werken van ds. Stephanus Hanewinkel (1799), Pieter Costerus (1830), Elise van Calcar (1851), Ed de Nève (1948) en Nor Heerkens (1975).

Boekenbezit

Ik schreef eerder al over het particulier boekenbezit van onder anderen Adriaan van der Willigen, ds. G.D.J. Schotel, Armand Diepen, dr. H.W.E. Moller, F.H.M. Ouwering, Lambert G. de Wijs en A.P.M. de Kluys.³ Over Tilburgs boekenbezit in het verre verleden duiken, soms zeer fragmentarisch, steeds meer gegevens op.

In boeken vind je vaak een ex-libris of eigendomsmerk geplakt of ze bevatten soms de naam van de eigenaar. Zo kocht ik in 1973 uit de doublettencollectie van de Capucijnen in Den Bosch een zogenaamde *Biblia Sacra* uit 1755, die op het schutblad een handtekening bevatte van de bekende uit Tilburg afkomstige theoloog en auteur ('Primus') Antonius van Gils (1758-1834). Van hem is nevenstaand portret bekend waarop hij te midden van zijn bibliotheek is afgebeeld.⁴ Boeken uit zijn bezit zijn tegenwoordig nog zelden te traceren.

Aan de Wetenschappelijke Collectie Juridica van de Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage werd in 1993 een boek toegevoegd dat afkomstig was uit de Centrale Bibliotheek van de Fraters CMM te Tilburg. Dit oude werk *Commentaria in titulum de actionibus institutum libri quarti* (Panormi, 1642) van de auteur V.I.D. Don Honufrio Cigala, bevat naast het ei-

Eind 19e-eeuwse kabinetfoto door A.G. Schull 'artist photograaf' te 's-Hertogenbosch, naar een geschilderd portret van Antonius van Gils (1758-1834) temidden van zijn bibliotheek.

4202
COMMENTARIA

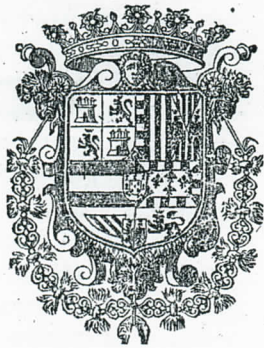
I. N
TITVLVM
DE
ACTIONIBVS
INSTITVTIONVM
LIBRI QVARTI.

Materias perutiles, & quotidianas, Regni Praxim, eiusque Tribunalium quamplures Decisiones continetia.

AVCTORE
V. I. D. DON HONFRIO CIGALA
SIGVLO PANORMITANO.

Opus tam Iudicibus, & Iurisprudentiæ Doctoribus, quam Procuratoribus, ac forenses causas Agitantibus non minus vtile, quam forte necessarium.

CVM DVPLICI XERVM, ET VERTORVM INDICE LOCVPLETISSIMO.

PANORMI.

Ex Typographiâ Nicolai Bua, & Michaelis Portanoua. M. DC. XXXXII.

SPERIORVM PERMISSV.

Dit exemplaar van de 'Commentaria (etc.)' uit 1642 was in 1770 in het bezit van Tilburger Christiaan Mommers gekomen.

gendomsstempel van de Fraters op het titelblad, een Latijnse tekst op een ander blad, waaruit blijkt dat dit boek als tweede prijs gediend heeft voor Christianus Mommers uit Tilburg, op het einde van de tweede klas (de grote figuur) van de Latijnse school in het Belgische Meerhout, uitgereikt door de rector van die school G. van Dam op 22 augustus 1770. Vermoedelijk betreft het de Tilburger Christiaan Mommers (gedoopt 4 januari 1753, overleden 30 januari 1832).⁵

Een rijke bron van informatie over het vroegere Tilburgse boekenbezit zijn de inventarissen van nagelaten goederen die we aantreffen in de rechterlijke en notariële archieven van Tilburg. Een van die boedelinventarissen bevat een uitgebreid overzicht uit 1738 van het huisraad van wijlen schoolmeester Lodewijk van der Hammen en zijn vrouw Cornelia van de Merenbergh.⁶ Hij was een telg uit de hervormde schoolmeestersfamilie Van der Hammen die in 1650 in Tilburg was neergestreken met de uit Rotterdam afkomstige Johann van

der Hammen. In de daarop volgende tachtig jaar heeft ze driemaal een school bediend. Schoolmeesters stonden in die tijd in behoorlijk aanzien. Zij waren niet rijk, maar beslist ook niet onbemiddeld. Lodewijk van der Hammen, die van ongeveer 1671 tot 1736 bij-schoolmeester was in de herdgang Korvel, bezat blijkens de genoemde inventaris, naast een huis met erf nog een tiental percelen bos, akker- en weiland in het gebied Korvel en Laar. Interessant is in dit opzicht de lijst van roerende goederen. In de kamer hingen dertien schilderijtjes en een 'slaande horlogie dog heeft in lange niet gegaan'. De garderobe van hem en zijn vrouw was aanzienlijk. In het portaal hing 'een lantkaart met een schoolbort en een schel'. Op het opkamertje werd een 'allemanack waar in eenige aantekeningen van overleden Van der Hammen' aangetroffen. Tijdens het inventariseren van de boedel merkte juffrouw Hannerman, de dochter van Lodewijk, nog op dat 'onder Van der Burgt een bijbel in folio met prenten en een martelaarsboek' berusten. In de voorkamer stonden ook nog twee manden met boeken, een voor die tijd gebruikelijke manier om boeken op te bergen.⁷ Het was inmiddels avond geworden en de volgende dag, 21 juni 1738, werd een uitvoerige lijst van die boeken samengesteld. Deze lijst van ruim negentig nummers geeft een aardig overzicht van het relatief rijke boekenbezit van een achttiende-eeuwse schoolmeester. Volgens Van der Logt moet een deel van de bibliotheek van Van der Hammen afkomstig zijn van zijn zwager, de Tilburgse geneesheer dokter Paulus Scholt. Er bevinden zich enkele medische boeken (onder andere *Een boekje van de pest*) in en twee door hem geschreven manuscripten. Opvallend is een blijkbaar populair medisch werk van Jan van Beverwijck dat we ook tegenkomen in een achttiende-eeuwse Bossche boedelbeschrijving.⁸ Verder veel boeken over geschiedenis, theologie en reisboeken, bijvoorbeeld: *De historie van de Nederlantse oorlooge door Emanuel van Meeteren*, *De tien eerste boecken der Nederlantse oorloogen beschreven door P: Phamianus Stratdo in groot octaaff*, *De treurige geschiedenis van de Napelse beroerte*, *Remonstrantie tegens de paapse affgoderije*, *Psalmen Davits in rijm*, *De stantvastige Geneveva*, *Beschrijving van 't huwelijk van Adam en Eva*, *Nieuwe persiaanse rijs*, *Nieuwe rijs door Spanje van Madame Dounou*, etc. Tot slot worden zonder beschrijvingen genoemd: 'nog eenige quaije defectueuse boeckjes en stuckjes, en quaije papieren in een mand'. De verblijfplaats van de boeken van Lodewijk van der Hammen, als ze nog bestaan, is onbekend. We hebben gelukkig wel zijn catalogus. Toen de protestantse drossaard mr. Pieter van Hoven op 21 oktober 1753 'op den casteele al-

Waare overvloedigheid voorgestelt in
versch. bijdr. Leo baet als Bedesaghet
predicatie door do^r. Petrus van der
Hagen in 9de Cruijnen bands

En bijbelijze verdeelt in drie aparte
bands Klein octavo Cruijnen bands

Verzameling van enige predicaties
over uijtgelerte plaatse van t' woords
godes door Petrus van der Hagen in
9de hoorn bands

En dito

Salomonse Spreuke en prediket in
dige door Johannes Ulaeus in octaaff
hoorn bands

De Brieven des Apollle pauli aan de
Philipansen door do^r. Petrus van der
Hagen in 9de Cruijnen bands

Roomsche affval door Andread Landman
in 9de hoorn bands

Ondleedinge des midse door piere Numelein
in Klein octaaff hoorn bands

De bijdring twiiff des Roomsche ketke
door philipp Marx, Klein octaaff hoorn
bands

Fragment uit de
boekeninventaris van
drossaard mr. Pieter van
Hoven, waarin het werk
van de Tilburgse dominee
Johannes Ulaeus wordt
genoemd (GAT, Notarieel
archief, inv. nr. 86, d.d. 15
december 1753).

hier binnen Tilborgh' overleed, liet hij zijn enige erfgename Jacoba Margaretha van Hoven, weduwe van mr. Lucas Trip Cornelisz., in zijn 'sterfhuys' onder andere een collectie boeken na, die door notaris Cornelis Bles werd beschreven.⁹ Van Hoven genoot omstreeks 1730 een salaris van ruim f 1100 per jaar, wat in die tijd een vermogen betekende.¹⁰ Het is daarom niet verwonderlijk dat hij zich het kopen van de ruim 150 boeken goed kon vooroorloven. Blijkbaar had Van Hoven zijn boeken systematisch geordend, omdat de lijst ook van een bepaalde systematiek getuigt. De bibliotheek bestond uit onder andere theologische werken (vijf verschillende werken van dominee Petrus van der Hagen, waaronder *De Heijdelbergsche Cathacismis*), boeken over Amsterdam, Europa, Michiel de Ruijter, Don Quichotte en Vondels treurspel *Palamedes off vermoorde onnooselheijdt*. Er zaten veel Franse werken tussen, onder andere van Voltaire en de *Fables choisies de la Fontaien*, en veel juridische vakliteratuur, zoals het boek van Joost Damhouder *Practijk in sivile saacque* en de *Costuijmen van Brabant, Limborgh, en Mechelen*. Van Hoven was ook in het bezit

van de tegenwoordig kostbare 18e-eeuwse *Atlas nouveau* van Fransman Guillaume de l'Isle, en de laat-17e-eeuwse *Atlas minor* van de Nederlander Nicolaas Visscher.¹¹ Een opvallend boek is *Salomons spreuke en prediker in digt* door Johannes Ulaeus. Deze Johannes Ulaeus (Jan den Uyl) was vanaf 1684 tot zijn dood in 1732 predikant te Tilburg en, binnen de kleine Tilburgse gereformeerde gemeenschap, hoogstwaarschijnlijk een kennis van Van Hoven.¹² Dat in de bibliotheek ook *Alle de werken van W.V. Fockenbroek 1 en 2e deel* aanwezig waren, is misschien niet verwonderlijk als we weten dat deze Focquenbroch bevriend was met Ulaeus en dat zij samen een boek publiceerden over de tweede Engelse oorlog in 1666. Via Ulaeus is Van de Hoven misschien aan deze twee boeken gekomen.

Uit het begin van de vorige eeuw vond ik twee boedelinventarissen waarin boeken werden opgesomd. Op 26 oktober 1804 overleed op de Heuvel dokter Henricus Willem Roupe. Zijn nalatenschap werd twee dagen later geïnventariseerd door de schepenen Adriaan van Gils en Norbart Schoffers en de gezworen klerk Pieter Molengraaff op last van notaris Johan van Meurs.¹³ In een boekenkast werden een vijftigtal boeken, voornamelijk medische, farmacologische en chemische werken, en 'een partij manuscripten, eenige in defferente banden en formaat, anderen niet ingebonden' aangetroffen. Een van de werken was door hemzelf geschreven: *H.W. Roupe, Ademhaling*. En ook in deze bibliotheek bevond zich het blijkbaar nog steeds populaire *Foquenborg Werken 2 deelen*. Niet tot de vakbibliotheek van Roupe behoorden onder andere: *F. Halma's frans en nederduyts woordenboek twee deelen*, *J. Thijs over de Heygronden*, *Dictionaire de industrie 6 deelen*, *J. Knops, Vaderlandschen landbouw 3 stukjes*, *Een frans kerk of gebedboek (defect)*, *Algemeene konst en letterboden van july tot december 1803 een deel*. *Een pakiet dito niet ingebonden* en *Negen hoogduytsche boekdelen in octavo*. Veel bezittingen had hij volgens de inventaris niet. Blijkbaar was hij op de Heuvel in de kost bij de huisvrouw van Peter Mattijs Backx. Tot slot wordt nog vermeld 'eene rekening van Palier en Zoon Boekhandelaars te s' Bosch bedragende f 26-14-8 ten lasten van den voorn. overledene'.

De 'geabandonneerde' (afgestane) boedel van François van der Hoeven op de Heuvel, werd op 15 maart 1810 geïnventariseerd door schout-civiel Willebrordus Anthonius Dams, schepenen Petrus van Meurs en gezworen klerk Pieter Molengraaff op verzoek van procureur en curator Johan van Meurs sr.¹⁴ In 'twee boekenkamertjes' werden ongeveer driehonderd

boeken en een boekenkast aangetroffen. Het waren vooral boeken op het gebied van Franse en Nederlandse taal- en letterkunde, filosofie, geschiedenis en reizen. Er bevonden zich enkele curiosa tussen zoals *Brief van Almasius, belangende het lank haar van de mannen, en de lokken der vrouwen* en drie boeken over scheepsbouw: *Verhandeling van de Nederlandsche scheepsbouw, Verhandeling van den Hollandse scheepsbouw* en *Grontbeginselen van den scheepsbouw*.

De oudste Tilburgse boekhandel

Tot voor kort dateerde de oudste vermelding van een Tilburgse boekhandel uit 1599. Dit betrof de activiteiten van boekhandelaarster Janneke Gerit Berys van Oerle. Archief-medewerker Luud de Brouwer vond in de voogdijen boedelrekeningen in het Rechterlijk archief van Tilburg nog een aantal aardige vermeldingen vanaf 1587.¹⁵

De voogden van Peter en Marijken, onmondige kinderen van Jans Jan Scheuren en Wijnken Peter Jan Berijs, deden in 1589 onder andere de volgende uitgaven: 'voor Peteren gecocht eenen *A.b.boeck* voor II oirt' en 'voor eenen *catechismus* tot behouff van Maijken de dochter gecocht betaelt I st. I oirt'.¹⁶ De voogden van Jan, onmondige zoon van wijlen Claes Henrick Jan Leijten en Jenneken Jan Jan Claes Stevens, noeterden in 1596 'voor eenen boeck genoempt *die historie van Tobias* betaelt aen Jenneken Geridt Berijs inden meert 96 III st. III oirt'.¹⁷ In 1597 wordt een uitgave vermeld voor Jan, de zoon van wijlen Andries Cornelis Pauwels en Peterken Jan Willemss Verschuieren: 'voor een *devotieboecxken* tot behouff van Jan Driessen gecocht van Jenneken Geridt Berijs daer voor betaelt III 1/2 st'.¹⁸ Door de voogden van de onmondige kinderen van wijlen Jan Cornelis Cornelis Danielssoon en Aleijdt mr. Henrick Zwijzen werd 'den VIen januari 1604 voor eenen boeck goet pampier ende *eenen boeck van Catonis Disticha* tsamen betaelt xi 1/2 st.', 'voor den *Etimologia ende twee andere latijnse boecken* twee boecken pampiers schaften etc. alle tot behouff van Henricken gecocht tsamen betaelt XXI 1/2 st.', 'Item voor eenen *Latijnschen evangelie boeck*, Jenneken Geirt d Berijs betaelt V st.' en 'Alnoch voor eenen boeck genoempt *Prognosmata* deselve betaelt III 1/2 st'.¹⁹

De voogdij- en boedelrekening uit 1613 van Jan en Peter, de onmondige kinderen van wijlen Jan Jan Henrick Cornelissen en Cathalijn Cornelis Peter Heijsten bevat interessante uitgaven van boeken, zoals 'een lange *passie boeck*', 'eenen boeck diemen noempt *Christen Leerlinge*', en 'eenen *evangelie boeck*'.²⁰

Een boedelrekening uit 1614 ten slotte, voor de onmondige zes kinderen van wijlen Peter Cornelis Gheerijts van Heijst en Jenneke

Adam Willem Koenen(?) somt uitgaven van schoolboeken op die in de periode vanaf 1587 tot ca. 1599 gedaan zijn in Tilburg en Breda.²¹ Genoemd worden bijvoorbeeld: twee boeken 'den eenen genaempt *Sansom* ende den anderen *Meciam*', 'drije franchoijsche boecken, te weten *de vijer heemskijnderen, Amadis de Gaule* ende eenen *Dialogus* bij hem tot mr. Jacoppen Beaufremme geleert' (1599), 'een *corte passie* ende een *historie*', 'een *historie van Thobias* met een *gebeboecxken*', 'eenen *grammatica*'. Bij Jenneken Geerijt Beris werden twee boeken voor VII stuivers gekocht, genaamd '*Pro-gijmnasmata*, ende den anderen *regimenta*'. In 1587 werden voor VI 1/2 stuivers bij haar 'twee *conjugatien* met eenen *vocubulaer*' gekocht. Janneke Berys deed goede zaken in die tijd. Of zij nog andere boeken verkocht dan schoolboeken voor de Latijnse school, is niet bekend, maar aannemelijk is dat wel. Haar man was de bekende raadsman Gerit Willem Berys van Oerle, een der rijkste ingezetenen van de heerlijkheid Tilburg en Goirle. Van haar boekhandeltje leven hoefde ze dus niet.

Noten

- 1 Uitgave Boekhandel Gianotten B.V., Tilburg, 1992, 184 blz. Het eerste exemplaar werd op 26 maart 1992 uitgereikt aan de directeur-generaal van het ministerie van Binnenlandse Zaken G. Jansen (die de verhinderde minister mevr. I. Dales verving) ter gelegenheid van de opening van het Tweede Stadskantoor op het Koningsplein en de daarin gevestigde Openbare Bibliotheek.
- 2 1994, 79 blz., met illustraties van Nelleke de Laat.
- 3 *De Paap van Gramschap. Vier eeuwen schrijven en drukken in Tilburg*, Tilburg, 1992, p. 24-26.
- 4 *De Paap van Gramschap*, p. 64-65.
- 5 De volledige tekst in handschrift luidt: 'In Majori Figura Secundus Christianus Mombers Tilburgensis. Dab: Merhouti 22 Aug: 1770. Quod attestor G. van Dam schol: Rector'.
- 6 Gemeentearchief Tilburg (GAT), Rechterlijk archief (RA), inv. nr. 500, d.d. 25 juni 1738. Uitvoerig gepubliceerd (met boekenlijst) door D. v.d. Locht, 'De bibliotheek van Lodewijk van der Hammen, schoolmeester op Korvel te Tilburg ca. 1671-1738', in: *Brabants Heem*, jrg. 9, 1957, p. 79-82. Zie over de schoolmeestersfamilie Van der Hammen ook: Dr. B. Dijksterhuis, *Bijdragen tot de geschiedenis der heerlijkheid Tilburg en Goirle*, W. Bergmans, Tilburg, 1899, p. 158-159, 174 en 180, en C.J. Weijters, *Scholen en schoolmeesters in Tilburg 1532-1858*, Tilburg, Boekhandel Gianotten B.V., 1981, p. 55-59.
- 7 Karin Strengers-Olde Kalter, 'De bibliotheek van Pieter van Bree te 's-Hertogenbosch. Onderzoek naar boekbezit in de achttiende eeuw aan de hand van boedelinventarissen', in: *Brabants Heem*, jrg. 42, 1990, p. 71-76.
- 8 'De bibliotheek van Pieter van Bree', p. 74.
- 9 GAT, Notarieel archief (NOT), inv. nr. 86, d.d. 15 december 1753, fol. 271, 271v en met name fol. 282v-287v. Zie bijlage I hierna.

Pieter van Hoven was vanaf 1724 drossaard van de heerlijkheid Tilburg en Goirle onder prins Wilhelm VIII landgraaf von Hessen-Kassel. Hij woonde voornamelijk in Hilvarenbeek. Zie over hem: Dijksterhuis, *Bijdragen*, p. 16, 23, 47, 49, 54, 171, 182 en 189; Edmond Meelis, *Uit Tilburg's verleden. Losse schetsen uit de geschiedenis van Tilburg*, Tilburg, z.j. (1900), p. 48-70.

- 10 Dijksterhuis, *Bijdragen*, p. 49.
- 11 J.J. Vredenberg-Alink, *Spiegel der Wereld. Over de belangrijkste Nederlandse kaart- en atlasmakers en hun werk*, Utrecht, 1969, p. 78, 102 en 107.
- 12 *De Paap van Gramschap*, p. 154-156.
- 13 GAT, RA, inv. nr. 513, d.d. 28 oktober 1804, fol. 81v-84.
- 14 GAT, RA, inv. nr. 498, d.d. 15 maart 1810, ongefolieerd. Zie bijlage 2 hierna.
- 15 *De Paap van Gramschap*, p.21-22 en de aldaar opgegeven literatuur. Voor de vriendelijke verstrekking van gegevens uit de voogdij- en boedelrekeningen bedank ik mijn collega Luud de Brouwer.
- 16 GAT, RA, Voogdij- en boedelrekening 1595-1.
- 17 GAT, RA, Voogdij- en boedelrekening 1598-5.
- 18 GAT, RA, Voogdij- en boederrekening 1602-1.
- 19 GAT, RA, Voogdij- en boedelrekening 1607-4.
- 20 GAT, RA, Voogdij- en boedelrekening 1613-4.
- 21 GAT, RA, Voogdij- en boedelrekening 1614-1.

Bijlage 1: Nagelaten boeken van drossaard mr. Pieter van Hoven 1753*

Een grooten bijbel in groot folio met koper beslag.
 Een dito groot quarto in bruijnen bandt.
 Een dito in ordinair octavo met koper beslag.
 Het nieuwe Testament groot octaaff in schagrijnen bandt.
 Een dito kleijn octaaff.
 Een Bijbel ordinair octaaff in groen schagrijn met vergult beslag.
 Nog een dito.
 Davidts Sphalmen in octaaff bruijnen bandt.
 Verborgentheijt der Godtsaligheijt in quarto hoorn bandt door ds. Petrus van der Hagen.
 Vreede der ziele en vergenoeging des geestens door P. Molin Jun.
 Sermons sur divers textes par M. Tillorson docteur antheologie, in kleijn octaaff hoorn bandt.
 Thomas a Kempis Navolginge Christie kleijn octaaff hoorn bandt.
 Hieronijmie Savonarolo devote en seer godtvugtige meditatieen kleijn octaaff hoorn bandt.
 De Heijdelbergsche Cathacismus door ds. Petrus van der Hagen in quarto bruijnen bandt.
 De godtsdienstigen christin in sijn aard en gedrag in kleijn octaaff hoorn bandt.
 Waare boetvaardigheijt voorgestelt in verscheijde soo boet als bededaghs predicatieen door ds. Petrus van der Hagen in quarto bruijnen bandt.
 Een bejbelkje verdeelt in drie aparte bande kleijn octavo bruijne bandt.

Versameling van eenige predikatieen over uijtgeleere plaatse van 't woordt godts, door Petrus van der Haagen in quarto hoorn bandt.

Een dito.

Salomons spreuke en prediker in digt door Johannis Uleeus in octaaff hoorn bandt.

De brieven des apostel Pauli aan de Philipensen door ds. Petrus van der Hagen in quarto bruijnen bandt.

Roomschen affval door Andreas Lansman in quarto hoorn bandt.

Ontleedinge der misse door Piere Dumolin in kleijn octaaff hoorn bandt.

De beijen korff des roomsche kerke door Philip Marnix kleijn octaaff hoorn bant.

Vaderlijcke onderwijsinge door Johan Casimir Kolbe van Wartenbergh aan zijne kinderen, kleijn octaaff hoorn bandt.

Oude Hollantsche geschiedenis off korte rijm kroneek door Casparum Wachtendorp in quarto hoorn bant.

Beschrijvinge der stadt Amsterdam door Arnoldus Montanus in quarto hoorn bandt.

Het ontroerde Nederlandt in quarto hoorn bandt.

Inleijding tot de Historien der voornaamste rijcke en staaten in Uropa door Samuel Pufendorff in octaaff bruijnen bandt.

Het leven en bedrijf van den heer Miggiel de Ruijter door Gerrart Brant in folio hoorn bant.

De liefde van Diana en Eudimion treurspel.

Een cronijcke in kleijn octaaff hoorn bandt.

Een hoogduijts medicijn boeck kleijn octaaff bruijnen bandt.

D'Oostindisch vojage door Wouter Schouten in quarto bruijnen bandt.

J. Cats wercken in quarto bruijnen bandt.

J.L. Gottfrieds historische kronijck eerste, tweede, en derde deel in folio bruijnen bandt.

Laparfait Connoissance des chevaux par J. de Saunier in groot folio lossen bandt.

Histoir de Don Quixotte 1e 2e 3e 4e en 5e deel kleijn octaaff bruijnen bandt.

Les lettres de compte de Bussij 1e 2e 4e 5e 6e en 7 deel in kleijn octaaff bruijnen bandt.

Les oeuvres du sr. Roussearis 1e 2e en 3e deel kleijn octaaff bruijnen bandt.

Memoires de mr. D' Artangan 1e 2e en 3e deel kleijn octaaff in bruijnen bandt.

Amusemens des aux D'aix la Capelli 1e 2e en 3e deel kleijn octaaff bruijnen bandt.

Oeuvres diverses du Sieur 1e deel kleijn octaaff bruijnen bandt.

L'homme de cour traduit des l'espagnol de Balthasar Gratian kleijn octaaff bruijnen bandt.

Les berge fidelle kleijn octaaff bruijnen bandt.

Epigramatium Joan Owem in dito bant.

Een dito.

Recueil des Enigueses.

Fables choisies de la Fontaien in dito bandt.

Oeuvres de Corneil 1e 2e 3e en 4 deel in dito banden.

Les curios de Paris 1e en 2e deel in dito banden.

Description des Versailles 1e en 2e deel in dito banden.

Les theatres Italiaan 4e 5e en 6e deel kleijn octaaff hoorn bandt.

Memoire toeschant les ambassadeurs et les ministres publics in dito bandt.

Publi Ovidii Nasonis operum 1e 2e en 3e deel in dito banden.

Schoole Salernitana in dito bandt.

Nouvelle relation contenant les voyage de Thomas Gage 1e deel in dito bandt.

De getrouwe herder bleij eijnt herderspel in dito bandt.

Dictionaire geographique universel in quarto hoorn bandt.

Een dito antiquitatum romanarum wat kleijnder.

Hugo Grotie De jure belli ac pacis in kleijn octavo hoorn bandt.

Grotius van 't regt des oorlogs en vrede in quarto hoorn bandt.

Variarum resolutionum juris sivilis lib. 4 in dito bandt.

Waare oeffeninge der planten door Abraham Munting dito bant.

Index van de ordonantien der gemeene middelen over Brabant in dito bandt.

Danilis Klaseni J.W.D. Adque in academia julia antecessores etc. Commentaris in constitutiones crimnales Caroli de Vijffde Imperatores, in dito bandt.

Practijk in sivile saacque door Joost Damhouder in dito bandt.

Kerkelij placaat boek door N. Wiltens.

Kerkelij placaat boek bij een gebragt door Paulus Scheltus in dito bandt.

Resolutien der Heeren Staaten van Hollant en West Vrieslant in dito bandt.

Woorden boek betreckelij tot de vier quartiere van de Meijerije door J.C. Santvoort kleijn octaaff hoorn bandt.

Commentaris de criminibus in quarto hoorn bandt.

De Codex Batavis door Eduart van Surk in dito bandt.

Corporis juris civilis tomis primus kleijn octaaff hoorn bandt.

Alle de werken van W.V. Fockenbroek 1 en 2e deel dito bant.

Manier van procedereen in sivile en crimineele saacque door Simon van Leeuwen in dito bandt.

Marcelli Pallingenii in dito bandt.

Generaal register over de vijff deelen van het groot placaat boek in kleijn octaaff bruijnen bandt.

Benedictie Carprovi J.C. SONSILIARII ELECTORALIS SAXONICI PRACTISO NOVO INPERIALIS SAXONISE RERUM CRIMINALIUM in folio lossen bandt.

Alle de wercken van mr. Pieter Bort in ses tractaten in dito bandt.

Oeconomia generali de la compagne ou nouvelle maison rustique par les sieur Lovis Liger in quarto lossen bandt.

Gesantschappen van Japan in kleijn folio bruijnen bandt.

Besondre aanmerckingen over het aanleggen van lanthuijsen, lusthoven, plantasien etc. in quarto lossen bant.

Les spectacle de la nateure 2e en 3e deel.

Costuijmen van Brabant, Limborgh, en Mechelen 1e en 2e deel in folio hoorn bandt.

Voedt ad pandeitas 1e en 2e deel in dito bandt.

Caises solebers intressante 13 deelen octaaff lossen bandt.

Nouvouv tiatre Italian kleijn octaaff lossen bandt.

Ouvres des tiatre de monsr. Nericault des touches dito bandt.

Brieven en gedenck schriften aangaande t voeren van oorlog 1711 dito bandt.

Tragedis de monsr. Campistron dito bandt.

Histoire secrete des intrigeus de la France in dito bandt.

Temple de gout par mr. de Voltaire dito bandt.

Les paisant par Venice ou les memoirs de m... par M. de Marivaux 2 deelen in dito bandt.

Les cabinet jesuitique in dito bandt.

L'homme de trompe ou le criticon de Balthasar Gratien dito bandt.

La vie de Mohomet in dito bandt.

Memoirs de mademoiselle Bonneval dito bandt.

Poesis de madame est de mademaselle des Houllieres dito bandt.

La conduite du duc D'ormond pandan la compagne 1712 en Flandre dito bandt.

Sermonts du perre Cheminals de la compagne de Jesus in dito bandt.

Godts wijsheijdt geopenbaart in de wercking der schepping door Johan Raaij dito bandt.

Samaritane offte spiegel der Godtvreesentheijt en eerbaarheidt in dito bandt.

Memoirs du cardinal de Retz 2e 3e en 4e deel in dito bande.

J.V. Vondels Palamedes off vermoorde onnooselheijdt treurspel in dito bandt.

De Republicq der Vereenigde Neederlanden door J.M. Janincon 1e 2e en 3e deel in dito banden.

Les spictakel de la nateure 6 deelen in dito bandt.

Tomas acempus Navolging Christi in rijm dito bandt.

Het voorgevallene tot Amsterdam in de besending door sijn hoogheijdt anno 1683 in folio lossen bandt.

Instructie van de Kamer der directeure van den Levantsen handel ende navigatie in de Middelantsche Zee tot Amsterdam in folio hoorn bandt.

Atlas nouveau concenant toutes les parties du monde par Guillaume de L'IsI groot folio lossen bandt.

Atlas minor sive geographia compendioso qua orbis terarum par paucas attamem novissimas in dito bandt.

Nieut kaart boek van de 17 Nederlantse provincien door F. de Wit in dito bant.

* GAT, NOT, inv. nr. 86, d.d. 15 december 1753, fol. 282v-287v.
Transcript is soms voor de leesbaarheid aangepast.

Bijlage 2: Boekenbezit van François van der Hoeven op de Heuvel 1810*

Delaporte, nieuwe reisiger 14 deelen defect.

Algemeen woordenboek 4 deelen in folia, defect.

s'Gravenhaagsche en Rotterdamsche postwagen 3 deelen.

Kosmopoliet 2 deelen.

Hollandsche Spectator in 12 banden.

L'Enfant du carnaval 2 Tommes.

Lettres Hollandaise 2 Tomm.

Faber Reisbeschrijvingen 4 deelen.

Simson een boekdeel.

Salomon, door Gerrit Papen.

Jacob door denselven.

Les melle a une folie contes francais par M.N. 3 Tomm.

Een pakket Letteroefeningen en Bibliotheeken.

Histoires de mes Clarisje Harlove 12 deelen.

Precis historiques de la Revolution francaise.

Chomel Woordenboek 2 banden defect.

De Nieuwe Reiziger 2 deelen defect.

Ouvres de Theatres de mr. Destouches 2 deelen defect.

Journal Literaire 17 deelen.

Ouvres de Boileau 2 deelen.

Lettres de Boursauct 2 Tomm.

Histoire de Donquichot 6 deelen.

Het leven van de koninginne Anna 5 deelen.

Theatre Italien de Gherardi 7 deelen.

Het onroerd Holland 3 deelen.

Recherches filosofiques 2 deelen.
 Jan Eldré, Proefondervindelijke wijsbegeerte 8 delen.
 Histoire chronologiques d' Espagne 3 tm.
 Gemeenzaame brieven van James Howel 2 deelen.
 L'orgine ancienne de la physique.
 Godsdienstige jaarkring der Theophilantropijnen.
 Taal en digtliovende oefeningen 3 deelen.
 Generaal placaatboek op de middelen.
 Manuel & coeurs de Chennie 3 deelen.
 Stijl der notarissen door Jacob Keur.
 Ibrahim ou l'illustre Basja 3 tommes.
 Onderzoek der oorspronkelijke vrijheid van Venetiën.
 Bibliothèques des arts.
 Alle de brieven van eenen Turkxsen spion.
 Description de la ville d' Amsterdam.
 Werken van het Genootschap ter bevordering van waren
 godsdienst 2 deelen.
 Dictionaires philisofiques 3 tomm.
 Apologie door D. Hofsteede 2 deelen.
 L'orgine ancienne de la physique 2 deelen.
 Poots gedichten.
 Pharmacopoe en castrensis borusjeca van de Riemer.
 Gedenkschriften der regering van Catharina k. van Rusland.
 Verhandeling van de Nederlandsche scheepsbouw.
 Le paisan perrerti ou le dangers de la ville 4 tm.
 De misantropie of de gestrenge zeedemeester.
 L' Angletaire en miniature.
 De Hollandsche Walcherse en de Haagse Robinson 3 deelen.
 Levensbeschrijving van den Baron Stalberg.
 Kort begrip der heldendeagden van G. Leti 2 deelen.
 Het leven van Don Pedro Verona 2 deelen.
 Voyage sentimental 4 deelen.
 Simple histoire par Mistrisje Inchbald 3 deelen.
 Elise Damesnel.
 Oeuvres de Florian.
 Levensgeschiedenis van den armen man.
 Les Sardens poemes.
 De Rhijn of reis na Utrecht.
 Gedenkschriften der regering van Peter de Grootte 2 deelen.
 Le voyageur en France sous Robespierre.
 Histoire de la bible publié a la faveur de la feuisse par Jan
 Hubner.
 De gevallen van mijn eeuwigen steeka (?).
 L'histoire d' Erasme.
 Geschiedenis van den oorlog der Franschen.
 Pensées morales literaires et filosofiques.
 J. Dekker Rijmoeffeningen.
 A. Valk Nieuwekunstige tafereelen.
 Le liaeson dangereuse ou lettres 4 tomm.
 W.A. Winschoten, Zeeman.
 Het geschaakt boerrinnetje.
 Traite du getre et du chretinisme.
 Institutions physiques.
 Verhandeling van den Hollandse scheepsbouw.
 Grontbeginselen van den scheepsbouw.
 Sara Burgerhart.
 De nuttigheid der geschiedenis der menschheid.
 De weduwe of de zeden van onsen tijd.
 G. Ansons reise rondsom de waereld.
 Dictionaire antifilosofiques.
 Bibliothèques de sciences et beaux arts 23.

Lys Sint
 Mourel en
 andere
 Tilburgse
 schatten

Gustaav Wasa.
 Taal en dichtliovende oefeningen.
 De levensgevallen van Hijpoletes.
 Commentaire sur la Henriade pr. (?) feu de la Beaumelle.
 Bijdragen tot kunsten en wetenschappen door R. Feith.
 Lettres Hollandaise 2 tommes.
 Verdediging van den bijbel door Watson.
 Brieven uit een reise uit Lotharingen.
 Dagverhaal van een driejarig verblijf te Napels en reise vanda-
 er door Italiën, Zwitserland en naar Holland door G. Bol.
 Bijdragen van Feith en Kantelaar.
 J.C. Wolff, Reize naar Ceilon.
 Oeuvres de Molieres defect.
 The history of the adventures of Joseph Andreuws.
 Brief van Almasius, belangende het lank haar van de mannen,
 en de lokken der vrouwen.
 Le triple mariage comedies.
 Histoire de montagne 2 tommes.
 The clinigal guide and practical pharina creca (?)
 De natuurlijke wijsgeer.
 Fransche en Hollandsche dictionaire.
 Oeuvres de monsr. Dehouches.
 Evangelische gezangen.
 De verwarring door Kotzebue.
 Lettres sur l' Engleterre reflection sur le 18 siecle.
 Memorie van rechten nopens het proces van Doijens.
 Palmbladen of uitgelezen oostersche vertellingen.
 Tableau d' Amsterdam / volgens opgaaff toebehoorend aan D.
 Ghijben.
 De Geldersche keukenmeid.
 Geographiesch handboekje.
 Een bijbeltje.
 De onechte zoon van Kotzebue.
 Een packet met defecte boeken.
 1 dito.
 1 dito.
 1 dito.
 Algemeen (...)ren school van kunsten en wetenschappen 8 de-
 len.
 Een boekenkast.

* GAT, RA, inv. nr. 498, d.d. 15 maart 1810, ongefolieerd.
 Transcript is soms voor de leesbaarheid aangepast.